

Майборода Олександр

ПРОБЛЕМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЄДНОСТІ В УКРАЇНІ: СОЦІАЛЬНІ Й МОВНО-КУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТИ

Затвердження у 2006 р. лідера Партії регіонів Прем'єр-міністром України в обмін на підписання так званого Універсалу національної єдності значною частиною засобів масової інформації, політиків, експертів було розцінено як реальний крок до “об'єднання двох Україн”, до національної єдності, до подолання розколу України на Східну і Західну. Така увага до проблеми єдності країни зрозуміла, оскільки відмінності між різними регіонами, спричинені історичними обставинами, періодично використовуються політиками і становлять потенційну загрозу існуванню української держави.

Наявність в одній країні різних “країн”, а в одній нації різних “націй”, тобто сегментів, розділених або нездоланною соціальною прірвою, або культурно-територіальними кордонами – явище не унікальне. Соціальні, мовно-культурні, релігійні конфлікти не раз ставили перед випробуванням єдність тих або інших націй. Нам видається, що соціальний розкол в Україні є значно глибшим, ніж мовно-культурний і територіальний, хоча зовні це поки що не помічається його сторонами.

На користь цієї тези свідчать мотиви електоральної поведінки під час президентських виборів 2004 року та парламентських виборів 2006 року. У більшості коментарів ця поведінка пояснюється у парадигмі “Правобережна україномовна і українокультурна Україна голосувала за ЄС та НАТО, а Лівобережна російськомовна і російськокультурна – за ЄП і Ташкентський договір”. Однак недостатньо уваги було приділено тій обставині, що прихильників прозахідного, тим більше пронатовського курсу не так уже багато і в “помаранчевій” Україні. Навіть після перемоги лідера “помаранчевої коаліції” на президентських виборах

частка тих, хто скоріше позитивно ставився до вступу країни до Європейського Союзу, становила 47,2%, а тих, хто скоріше позитивно ставився до приєднання України до Союзу Росії та Білорусі – 53,6%. До НАТО скоріше позитивно ставилися 14,9% громадян, а скоріше негативно – 50,4%¹. Відповідно, гіпотеза, що євроатлантичне питання є першочерговим у міжрегіональному протистоянні, не витримує критики. Тоді виникає інше питання – чим більшість України не влаштовував лідер Партії регіонів, за якого голосував Схід країни? Адже наслідки голосування стали підставою для тези про “дві України”.

Для цього доречно придивитися до соціального обличчя цієї партії, яка після парламентських виборів стала фактично владною елітою країни. Вона, принаймні її актив, складається переважно з представників великого бізнесу – тобто колишньої партійно-господарської номенклатури радянських часів, якій шляхом юридичних і фінансових маніпуляцій, якщо не сказати махінацій, вдалося заволодіти значною кількістю великих підприємств, що випускають ліквідну продукцію. Ця продукція – це переважно напівфабрикат для інших галузей. Збут її на світових ринках утруднений, що змушує нових власників йти на поклін до Кремля і просити допуску на російські ринки. Розплатою за цей допуск може стати покірне дотримання геостратегічного курсу, вказаного у блокам’яній.

Геостратегічний вибір країни є оптимальним за збігом двох мотивів – цивілізаційно-ідентифікаційного та раціонально-прагматичного. Перший з названих мотивів зумовлює вибір країною стратегічного, а то й вічного історичного союзника за критерієм самовіднесення себе до тієї ж цивілізації, що і бажаний партнер. Зближення з цивілізаційним аналогом кратно прискорюється очікуваною матеріальною вигодою, тобто другим мотивом. Однак, коли трапляється незбіг обох мотивів, країна у своєму виборі керується одним із них. За будь-якого рішення країна та її населення мають ідентифікувати себе частиною того простору, до якого спрямований її геополітичний вектор. Відповідно, в момент актуалізації проблеми історичного

вибору адепти того чи іншого його варіанту намагаються апелювати як до цивілізаційно-культурних сентиментів нації, так і до меркантильного компонента її психології.

Важливо відзначити, що цими адептами виступають різні групи політичних еліт. Вони змушені, з одного боку, виходити з реальних історичних фактів, з конкретної економічної ситуації та необхідності вирішувати невідкладні завдання, а з другого боку, враховувати наявні національні почуття та емоції, поширені серед населення стереотипи щодо власної самоідентифікації. Внаслідок цього версії національної самоідентифікації, пропоновані елітою, можуть суттєво відрізнятись від масових самоідентифікаційних уявлень, особливо коли ці уявлення різняться ще й за регіональною належністю.

Названі чинники впливу на національну самоідентифікацію виразно проявляють себе у сьогоденній Україні. У сучасних політико-ідеологічних дискусіях присутні спроби політичних еліт переконати громадян у вигідності або європейського, або євразійського вибору поєднанням цивілізаційно-ідентифікаційної та раціонально-прагматичної мотивації.

Позиції адептів як першого, так і другого вибору давно відомі і так і не зміцнюються новими аргументами. Агітація за європейський вибір ґрунтується на постулаті примордіальної європейської цивілізаційної належності та історично неприродного для України тривалого перебування у євразійському цивілізаційному просторі. Цивілізаційний емоційний аргумент підпирається раціонально-прагматичним аргументом – доцільністю увійти у європейську систему господарства як у більш продуктивну. Зі свого боку, агітація за євразійський вибір ґрунтується на постулаті етнічної спорідненості українського та російського народів. Цей аргумент, який також є цивілізаційно-емоційним, аналогічно підпирається раціонально-прагматичним аргументом - можливою вигодою у вигляді заниженої ціни на енергоносії та доступом на російський ринок.

Якою мірою аргументи двох груп еліти спроможні вплинути на геостратегічний вибір більшості населення? Все

залежить від змісту його само ідентифікації, з одного боку, і здатності усвідомити найбільш перспективний варіант інтегративного об'єднання, з другого боку.

Усвідомлення населенням України своєї національної ідентичності вирішальною мірою визначатиметься цивілізаційним вибором його найбільшого сегмента – етнічних українців. Адже більшість національних меншин України, за винятком росіян та білорусів, мають чітке цивілізаційне походження – або європейське, або азійське. Такою чіткістю поки що не відзначається український етнокультурний ареал.

Нагадаємо також, що самоідентифікація ґрунтується на відокремленні власного “ми” від “вони”. В рамках цивілізаційної моделі постулюється тим самим імператив вибору, який можна назвати барикадним – або бути Заходом, або Сходом, і третього, мовляв, не дано. Такий барикадний вибір нібито особливо вимагається у наші дні, коли періодично загострюються відносини між християнським та ісламським світами, коли пророкується війна цивілізацій².

Необхідно мати на увазі і те, що український етнокультурний простір формувався за участі представників різних цивілізацій. Завершене у 2006 р. харківськими вченими дослідження генокоду етнічних українців, про що розповідалося на одному з телеканалів, показало, що вони, безумовно, належать до європейського антропологічного типу, але зі значним тюркським компонентом. Фактом є і те, що етнічні українці не лише зовнішньо, а й культурно (лексика, мелос, окремі елементи побуту тощо) є євразійським продуктом.

Безумовно, антропологічні риси не становлять собою фатальну приреченість народу до певної цивілізації. Значно більшу роль відіграють набуті культурні і психологічні зразки, які проявляють себе у способі і спрямуванні мислення, у бажаних моделях суспільного життя, у формах побуту і щоденної поведінки, у системі морально-етичних норм. Якщо виходити із пропагованою частиною еліти концепції про примордіальну європейськість українців, то наш народ мав би

виявляти якщо не свою тотожність із Заходом, то принаймні симпатію до його культури.

Однак за результатами проведеного у 2003 році соціологічного опитування українські громадяни бачать у західній культурі спосіб життя більше негативніший ніж позитивний бік. На запитання, якою є роль західного способу життя і культури в нашому житті, відповіді розподілилися наступним чином (можна було давати не одну, а всі відповіді, що підходять). Думку, що західна культура і спосіб життя допомагають молоді опанувати сучасний світ, поділили 22,9% тих, хто відповів на це запитання. Що вони залучають до кращих зразків світової культури – 11,2%, що сприяють толерантності – 12,4%, що ведуть до єднання людей різних національностей – 9,2%. Але, з другого боку, думку, що вони підривають корені нашої національної культури, поділили 26,1%, що формують примітивні смаки – 22,1%, що руйнують моральні устої нашого суспільства – 32,4%, що формують ідеали і цінності, що не є притаманними жителям України – 22,6%, що спричинять отупіння народу – 20,9%³.

Майбутнє, у якому сучасна західна культура і спосіб життя стануть універсальними, панівними у світі, вітають тільки 7,8% українського населення, а відкидають таке майбутнє – 28,8%. Не наважилися дати відповідь, тобто ще не визначилися зі своїми цивілізаційними уподобаннями – 45%⁴.

Більш чітко поділені думки щодо моральних цінностей і норм західного способу життя. Думку, що з ними приходять особиста свобода і незалежність, поділили 29,5% тих, хто відповів на це запитання. Що з ними приходять самостійність і незалежність жінок – 17,7%, терпимість до інших поглядів – 8,2%, підприємовність – 22,6%, вміння багато і напружено працювати – 18,7%. Але значно більше було відповідей, якими відзначено негативні риси західної цивілізації. Думку, що серед західних цінностей у наше життя входить спрямованість до успіху за будь-яку ціну, поділили 28,8% тих, хто відповів на це запитання. Що це культ грошей – 44,9%, що це сексуальна свобода – 39,7%⁵.

Психологічна готовність населення України до входження у європейську цивілізацію, якщо виходити із даних трирічної давнини, залишається низькою. Здавалося б, що серед українців має бути сталою і незмінною євразійська самоідентифікація. Однак на президентських виборах 2004 р. більшість голосів було віддано за проєвропейського кандидата. Але і це не було переконливим свідченням, що українці ідентифікують себе як європейці, оскільки головним мотивом їхнього голосування була недовіра попередній владі за її внутрішню політику і обурення спробами фальсифікації результатів виборів.

Після парламентських виборів 2006 року більшість у Верховній Раді опинилася в руках політичних сил проросійської спрямованості. Адже не можна інакше, ніж спільною проросійськістю, пояснити входження в одну коаліцію Партії регіонів, з одного боку, та Соціалістичної і Комуністичної партій України, з другого боку, – носіїв несумісних ідеологічних засад в інших питаннях. Але, по-перше, більшість сформувалася через зраду соціалістами своїх союзників, а не внаслідок нового народного волевиявлення. По-друге, навіть якщо вона і справді має прихильність більшості населення, то однаково це не може бути аргументом у віднесенні українців до того культурного простору, де домінує Росія, бо природа цієї прихильності полягає у розчаруванні в новій владі внаслідок її невдач у формуванні консолідованої позиції, але не у протесті проти її євроатлантичної орієнтації. Із сказаного випливає, що геостратегічний вибір України щонайменше має визначатися її цивілізаційною належністю, оскільки ані європейська, ані євразійська ідентичності не виражені у ній достатньо чітко.

Нині на теренах України формується нова національна ідентичність, яка охоплює не лише титульний етнос, а й усіх громадян держави. Якщо ця ідентичність не може ґрунтуватися на чітко вираженій цивілізаційній (релігійній, мовній, культурній) належності, то вона може базуватися на критерієві раціонального прагматизму. В основу нової української ідентичності має бути покладено здатність до усвідомлення національних

матеріальних інтересів і до пошуку найбільш ефективних шляхів та засобів їх реалізації. Українська поліетнічна нація може постати, самоусвідомитися і самоствердитися як нація людей, які різного роду цивілізаційні та етнічні сентименти підпорядковують завданню фізичного виживання, розвитку продуктивних сил, створення конкурентоспроможної продукції. Набуття таких рис надалі полегшить українцям їхній геостратегічний вибір. Він буде зроблений нацією, чия психологія не буде, як нині, піддатливою різним апеляціям до східнослов'янського братерства, але натомість буде ставити наріжним каменем прагматизм та ефективність. Тобто ті риси, які найбільш виразні у західній цивілізації.

Входження у західний ринок і відвоювання ніш на ньому потребує випуску наукоємної високотехнологічної продукції. Для налагодження її розробки та випуску потрібні великі інвестиції у фундаментальну науку, у дослідно-конструкторські розробки. Ті, хто зібрався тепер у Партії регіонів, ще в радянські часи продемонстрували свою нездатність організувати високотехнологічне виробництво. Більшість з них — це колишній “червоний директорат”. Він і тоді всіляко опирався впровадженню технічних новацій, покладаючись головним чином на аврари та позаурочні роботи. Та тоді хоч до впровадження наукових досягнень його примушували партійні органи. Комуністи принаймні хотіли зробити Радянський Союз високотехнологічною країною. Інша справа — чому зазнали невдачі. Причин було дві. Перша — це відсутність ринкової економіки, що увільняло “червоний директорат” від необхідності використовувати науково-технічні досягнення заради перемоги над конкурентами. Друга — намагання з ідеологічних мотивів (щоб довести переваги соціалістичного ладу) вийти на передові рубежі самостійно, без кооперації із західними країнами. І все ж таки тиск керівних партійних органів хоч якось стимулював технологічне оновлення виробництва.

Тепер же, позбавлені контролю згори, ставши фактичними монополістами у своїх галузях, тобто знову живучи без

ринкової конкуренції, колишні “червоні директори”, ставши новоявленими фабрикантами, увільнили себе від обов’язку розвивати науку і техніку, створювати високотехнологічну продукцію.

Не дивно, що серед них дуже популярний вислів “Заходу ми не потрібні”. Якщо під словом “ми” розуміти Україну, то в такому стані вона справді Заходу не потрібна, бо із зубожілим населенням вона не може стати частиною європейського ринку. Торгуючи напівколоніальною номенклатурою товарів, часто за демпінговими цінами, нововиниклі власники надалі будуть змушені, хоча б для придбання обладнання, яке стає щораз дорожчим, пропонувати цієї продукції дедалі більше. А за законами ринку, чим більше пропонується продукції, тим менша ціна на неї. Фактично, нас може очікувати доля типової постколоніальної країни – формально незалежної, але закутої у неокolonіальні ланцюги.

Предмет гордості Партії регіонів – високі темпи зростання ВВП за попереднього прем’єрства їхнього лідера. Однак добробут країни не вимірюється тільки цим показником, особливо коли він досягається збільшенням напівколоніальної номенклатури товарів. Ще в радянські часи ті, хто зараз перебуває у цій партії, з трибун компартійних з’їздів та пленумів обкомів гордо називали високі показники ВВП в Радянському Союзі. І вони не брехали: радянський ВВП у цифровому вимірі справді був гігантським. А вся країна стояла у чергах за найнеобхіднішим.

Кістяк партії регіонів – власники підприємств Сходу і Півдня країни. Статистика свідчить, що справи там йдуть непогано. У цих областях найбільше інноваційних витрат, найбільше інвестицій в основний капітал, рівень безробіття менший за середньоукраїнський⁶. Але, якщо згадати, що саме в цих регіонах зосереджений основний промисловий потенціал країни, то є підстави вважати, що інвестиції йдуть у галузі, що становлять структуру цього потенціалу. Структура ж промисловості, утворена новими власниками, така: металургія – 23,3%, виробництво та розподілення електроенергії, газу та води – 16,3%,

добувна промисловість – 7,3%, харчова та перероблення сільгосппродуктів – 15,8%, виробництво коксу та продуктів нафтопереробки – 9,1%, хімічна та нафтохімічна – 6,2%, машинобудування – 13,4%, легка промисловість – 1,2%, інші галузі – 7,4%⁷. Та й не у всіх південних і східних областях спостерігається динамічне зростання обсягів промислової продукції. Якщо взяти 1990 рік за 100, то, приміром, у 2004 році індекс обсягу промислової продукції у Миколаївській області становив 116, в Одеській – 128, у Запорізькій 158, а от у Донецькій – 78, Дніпропетровській – 66, Луганській – 79, Харківській – 63⁸.

В Україні, крім України нуворишів, є й інша Україна. Це Україна висококваліфікованих і талановитих учених, конструкторів, технологів, майстрів унікальних робітничих професій, здатних, якби в них були можливості, зробити свою країну передовою за показниками науки, техніки, культури. До неї примикає і та частина України, яка поки що не відзначається високим розвитком продуктивних сил, але котра не меншою мірою зацікавлена у такому розвитку. По-перше, щоб дати можливість повернутися в Україну заробітчанами. По-друге, щоб відстояти перед високорозвиненим Заходом і перед Росією свою національну гідність, довести, що українці – народ не менше талановитий, ніж його близькі і дальні сусіди. Ними керує почуття патріотизму – почуття, яке має бути обов'язковим атрибутом будь-якої нації. Ця Україна потрібна Європі як потенційно рівноправний в інтелектуальному відношенні партнер, і цій Україні потрібна Європа як локомотив подолання технологічного відставання і як зразок того, як треба облаштовувати життя.

Чим відрізняються одна від одної дві України? Одна з них хоче і спроможна своєю працею довести високий інтелектуальний потенціал нації, але позбавлена для цього фінансових ресурсів. Друга – володіє такими ресурсами, але, як показав досвід 15 років, не хоче та й неспроможна цього зробити. Такого роду соціальні стосунки у відносини ведуть до загострення внутрішніх протиріч і нерідко завершуються революціями, повстаннями або звичайними бунтами.

Найбільша частина інтелектуальних кадрів зосереджена на Сході і Півдні країни. Фахівці, що входять до цієї соціальної страти, так само потерпають від байдужості наших нуворишів до долі вітчизняної науки і техніки. Лише невелика їх частка користується пільговими перевагами тих підприємств, що потрапили до рук нових хазяїв. Тим не менше, майже всі вони стоять під біло-блакитними прапорами. Виникає питання, яким методом політичній та промисловій еліті Півдня та Сходу вдається успішно здійснювати мобілізацію регіонального електорату?

До цього часу успішно діяв метод залякування “східняків” “западенцями”, яких і досі нерідко зображують нащадками бандитів, вбивць і запродавців. Досі ці стереотипи домінують у свідомості значної частини південно-східного населення, заважаючи розпізнати справжню загрозу для України з боку тих, хто робить її економіку примітивною і напівколоніальною. Інший жупел – залякування примусовою українізацією. Якщо так звані хазяї Сходу і Півдня й надалі проводитимуть таку політику, то їм нічого не залишатиметься, як продовжувати тактику залякування своїх виборців західними українцями, Західною Європою і НАТО. Тим самим зберігатиметься перешкода на шляху до національної єдності і жодний універсал її не усуне.

Здатність біло-блакитних подолати національний розкол залишається сумнівною хоча б і тому, що найміцнішим фундаментом національної єдності має бути національний ринок. А політика “біло-блакитних” спрямована на регіоналізацію і навіть федералізацію України, тобто на здобуття для себе права бути повноправними хазяями у своїх регіонах. Тим самим зростає небезпека ізоляції однієї частини України від іншої і консервації в ній відсталого напівколоніального виробництва, чим можуть бути створені нездоланні перешкоди для усвідомлення народом України спільних економічних інтересів.

¹ Українське суспільство 1994–2005: соціологічний моніторинг. – К., 2005. – С. 32–33.

² Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / Пер. с англ. — М.: ООО “Издательство АСТ”, 2003. — 603 (5) с.

³ Українське суспільство — 2003: соціологічний моніторинг. — К., 2003. — С. 648.

⁴ Там само. — С. 649.

⁵ Там само. — С. 648.

⁶ Статистичний збірник “Регіони України — 2005” — К., 2005. — Ч. II. — С. 370; Статистичний щорічник України — 2004. — К., 2005. — С. 225, 389.

⁷ Статистичний щорічник України — 2004. — С. 107.

⁸ Там само. — С. 110.31